

Методологічні підходи до аналізу розвитку методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки
Т. В. Сич

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, м. Старобільськ, Україна.
 Corresponding author. E - mail: tany-sych@mail.ru

Анотація. У статті обґрунтовано методологічні підходи до вивчення проблеми розвитку методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки. Розглянуто методологічні засади дослідження означеної наукової проблеми за чотирьохрівневою структурою, визначено сукупність історико-педагогічних методів дослідження та шляхи практичного використання кожного із них.

Ключові слова: методологія, дослідження, розвиток методології, методологічні підходи, управління освітою.

Вступ. Довгий час у науці панувала природничо-наукова методологія, яка відповідала вимогам науковості, виробленим у природничих точних науках, та відбивала досвід аналізу несвідомих об'єктів. На засадах цієї методологічної парадигми відбувався й розвиток наукових дисциплін (психології, соціології, менеджменту та ін.), об'єктом дослідження яких є людина у її відношенні до світу, до інших людей. Так у людинознавчих дисциплінах здійснювалося імітування методів, теоретичних підходів природознавчих наук та недооцінювалась специфіка об'єкту дослідження, тобто не враховувався вплив, який здійснює людина своєю свідомістю на науковий апарат та процес дослідження. Наукова галузь управління освітою стала активно розвиватися в Україні наприкінці ХХ століття., що співпало із періодом інтенсивного творення національної культури суспільства і освіти як її важливої складової. Виникнення нових освітніх та управлінських завдань вимагає пошуку відповідних їм шляхів та засобів вирішення. Формування нової методології, яка відповідає сучасним науковим задачам має ґрунтуватися на усвідомленні сутності процесу її розвитку, причин змін, визначенні тенденцій розвитку.

З іншого боку, вивчення розвитку методології дослідження проблем управління освітою повинне ґрунтуватися на відповідній методологічній системі. Методологія дослідження визначає його стратегію та в певній мірі обумовлює якість отриманих результатів і достовірність зроблених висновків. Обґрунтована та реалізована методологія дозволяє досліднику отримати нове наукове знання. Рефлексія над засобами та методами науково-пізнавальної діяльності, їх виявлення та свідоме використання у цій діяльності, є необхідною умовою обґрунтованості й об'єктивної оцінки теоретичного і практичного значення результатів дослідження.

Стислий огляд публікацій за темою. На сьогоднішній час існує значна кількість наукових праць, присвячених методології наукових досліджень (Ю. Бабанського, Б. Гершунського, В. Загвязинського, В. Кохановського, В. Краєвського, Н. Кузьміної, П. Образцова, В. Садовського, М. Скаткіна, В. Сластьоніна, Ю.Сурміна, В. Полонського, П. Файербенда, В. Шубінського, Г. Щедровицького, Г. Цехмістрової, Е. Юдіна, та ін.), загальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень розглянуто у роботах О. Адаменко, Л. Березівської, Л. Ваховського, В. Курила, О. Сухомлинської, С. Хрикова, але вирішення проблеми за темою нашого дослідження, ще не знайшло свого висвітлення.

Мета статті: обґрунтувати методологічні підходи до вивчення проблеми розвитку методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки.

Матеріали та методи. Ефективність розвитку як всієї педагогічної науки, так і ефективність проведення окремого педагогічного дослідження, залежить від рівня розвитку та цілісності всіх рівнів методології. При розробці методології дослідження означеної проблеми ми будемо дотримуватися структури методологічного знання Е. Г. Юдіна, який виділяє чотири його рівні: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий та технологічний [2].

Перші три рівні методології забезпечують відповідність педагогічного дослідження системі цінностей сучасного суспільства (перший рівень); найбільш ефективним шляхам вирішення соціальних проблем (другий рівень); тенденціям розвитку педагогічної науки (третій рівень). А четвертий рівень забезпечує технологічну реалізацію концептуальних засад дослідження, сформованих за допомогою перших трьох рівнів методології [5, с. 235].

Результати та їх обговорення.

На філософському рівні методології, який виступає змістовною підставою всякого методологічного знання та визначає світоглядні підходи науковця до процесу пізнання та

перетворення дійсності, ми спираємося на загальні положення теорії пізнання та основні принципи діалектики.

Теорія пізнання розкриває можливості пізнання, визначає умови достовірності та істинності знання, співвідношення його з реальністю, виходить з розуміння пізнання як соціально опосередкованої діяльності, яка історично розвивається, тому наукове дослідження не може не спиратися на теорію пізнання.

Вітчизняну педагогічну науку і теорію управління освітою як її складову ми розглядали як концентроване вираження результатів пізнання процесів управління освітою колективним суб'єктом протягом тривалого часу, тобто як об'єктивоване знання. В процесі аналізу розвитку їх методології ми спиралися на теоретичні концепції логіки наукового знання, фіксації теоретичного знання в тексті за допомогою мови науки, меж наукової раціональності, розроблені вітчизняними та зарубіжними філософами П. Ф. Йолоном, С. Б. Кримським, Б. А. Парахонським, та іншими [5, с. 20].

Розвиток методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки та розвиток теорій педагогіки й освітнього менеджменту є взаємозумовленим і взаємопов'язаним процесом. Ця ідея ґрунтується на положеннях діалектичного підходу, який дозволяє розглядати методологічні засади як явище, що знаходиться в постійному розвитку; вивчати його у зв'язках і взаємодії з іншими явищами; виявляти моменти переходу кількісних змін в якісні, які характеризують певну етапність цього процесу. Отже, у нашому дослідженні доцільно дотримуватися основних принципів діалектики: об'єктивності, взаємозв'язку зв'язку і взаємообумовленості явищ, системності, історизму.

На другому рівні методології (загальнонауковому) доцільно спиратися на положення системного підходу [2], відповідно до яких системно розгляду потребує діяльність вітчизняних науковців щодо дослідження проблем управління освітою, яка має певні структурні елементи, відповідні зв'язки між ними. Також використання системного підходу у дослідженні дозволяє розглянути методологію дослідження проблем управління освітою як системний об'єкт, якому притаманні такі якості системи як цілісність, структурність, взаємозалежність її із зовнішнім середовищем (розвиток методології неможливо вивчати окремо від розвитку педагогічної науки), ієрархічність (в межах розвитку методології можливо розглядати розвиток її підсистем, наприклад, розвиток системи методів отримання інформації), багатоваріантність опису системи. Застосування методу системного аналізу для визначення сутнісних особливостей, специфіки застосування методологічних засад дослідження проблем управління освітою у наукових працях передбачає їхній багаторівневий опис із застосуванням комплексу кількісних (абсолютна й відносна кількість публікацій і дисертацій з тієї чи іншої проблеми, кількість заявлених та дійсно вживаних методологічних підходів, методів та ін.) та якісних (розробленість методології досліджень у наукових працях, характеристика складових методології, їхнє значення для розвитку теорії й практики управління освітою тощо) параметрів.

Основні принципи концепції системних досліджень, рівні методологічного аналізу, відносини системного підходу і діалектики розглянуто у працях І. В. Блауберга, П. В. Копніна, В. А. Лекторського, В. В. Краєвського, О. В. Крушельницької, В. М. Садовського, Ю. П. Сурміна, В. С. Швирьова, Г. П. Щедровицького, Е. Г. Юдіна та інших.

Сучасний американський науковця Дж. Гараєдаги відзначає, що системне мислення встигло зазнати трансформацію трьох різних поколінь у своєму розвитку. Перше покоління системного мислення (дослідження операцій) вирішувало проблему взаємозалежності в контексті механістичних (детермінованих) систем. Друге покоління (кібернетика і відкриті системи) займалося подвійною проблемою взаємозалежності і самоорганізації (негентропії) в контексті живих систем. А третє покоління (моделювання) намагається впоратися з потрійною проблемою взаємозалежності, самоорганізації і вибору в контексті соціокультурних систем. Сучасна методологія системного дослідження виходить з того, що побачити ціле можна тільки при одночасному розумінні структури, функції та процесу. Кожен із зазначених моментів відображає свою грань одного і того ж явища. Разом із зовнішнім середовищем вони утворюють повний комплект або базову модель для його дослідження. Іншими словами, структура, функція, процес і середовище повністю визначають ціле чи дають можливість його зрозуміти. Структура виявляє компоненти і їх зв'язку, функція обумовлює отримані результати, процес в явній формі описує послідовність дій для отримання результату, а середовище визначає зовнішні умови існування системи. У відкритих неентропійних системах зміни не відбуваються випадково або безладно. Вони завжди обумовлені тим, що відбувалося раніше, і індивідуальними особливостями системи. Це явище, відоме як самоадресація, значно полегшує процес організованого руху в бік впорядкованої складності [3].

Теорія самоорганізації – синергетика – розглядає спільні дії окремих частин, у результати яких відбувається їх самоорганізація та, навпаки, перехід від упорядкування до стану хаосу (І. Прігожин, І. Стенгерс, Г. Хакен та ін.) [7]. Використання у дослідженні синергетичного підходу сприятиме вивченню еволюції, сучасного стану, тенденцій та напрямів розвитку методології дослідження проблем управління у сучасних умовах нестабільності. Синергетичні категорії (ентропія, дисипативність, хаос, біфуркація, аттрактор, флуктуація і т.д.) концентрують увагу дослідника на перехідних моментах, на невизначеності, поліваріантності шляхів розвитку, ймовірності існуючих прогнозів, оборотності процесів і т.д. Це дозволить врахувати прямі та непрямі впливи на досліджуване явище й надасть можливість визначити вплив перебігу цього процесу на подальший розвиток теорії управління освітою у педагогічній науці України.

Простеження досліджуваного явища на різних етапах і періодах розвитку української системи освіти та науки доцільно здійснювати на основі парадигмального підходу. Парадигма (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок. У філософії науки поняття „парадигма” було введено позитивістом Г. Бергманом для характеристики нормативності методології, але поширення воно набуло завдяки працям Т.Куна, який називає парадигму „дисциплінарною матрицею”. Поняття парадигми як початок всякої науки займає центральне місце в концепції розвитку науки та наукового знання Т. Куна. Він розуміє парадигму як „... визнані усіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх рішень науковому співтовариству” [4, с. 11]. Задаючи певне бачення світу, парадигма окреслює коло проблем, що мають сенс і рішення та встановлює допустимі методи їх вирішення. Завдяки цьому вона детермінує тип одержуваних у процесі емпіричного дослідження фактів.

Період панування тієї чи іншої парадигми Т.Кун називав „періодом нормальної науки”, цей період характеризується накопиченням знань, здобутих шляхом вирішення наукових завдань за стандартними зразками й методиками. Розвиток „нормальної науки” в рамках прийнятої парадигми триває до тих пір, поки існуюча парадигма не втрачає здатності вирішувати наукові проблеми. На одному з етапів її розвитку неодмінно виникає невідповідність спостережень і прогнозів парадигми, виникають аномалії, що призводить до припинення нормального плину науки, тобто визиває її кризове становище. Вихід з кризового стану здійснюється за допомогою наукової революції, завдяки якій відбувається зміна старої парадигми на нову, яка дає нові зразки вирішення проблем, методологічний базис дослідження явищ в межах прийнятої парадигми. Появі нової парадигми передуює період систематизації аномальних фактів, висування принципово нової пояснюючої ідеї тощо, оскільки парадигма – це не просто сума ідей, а цілісна концепція, здатна по-новому організувати підґрунтя науки. Зміни у фундаментальних засадах парадигм призводять до наукових революцій – докорінної ломки, трансформації, переінтерпретації головних наукових результатів і досягнень, принципових змін й оновлення стратегій наукових досліджень [4].

Отже, за концепцією Т. Куна методологія досліджень обумовлена пануючою науковою парадигмою. Тому розвиток методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки необхідно розглядати відповідно до прийнятих на той час наукових, управлінських, освітніх парадигм. Шляхи застосування цього методологічного підходу в історико-педагогічних дослідженнях обґрунтовували в своїх роботах О. В. Адаменко, М. В. Богуславський, Л. Ц. Ваховський, Б. С. Гершунський, Г. Б. Корнетов, О. І. Пометун, О. В. Сухомлинська та ін. Названі науковці підкреслювали, що парадигмальний підхід, на відміну від формаційного та цивілізаційного, які зосереджуються на обумовленості історико-педагогічної динаміки соціокультурними чинниками, передбачає розгляд внутрішньої логіки розвитку педагогіки з точки зору виникнення та взаємодії різних парадигм.

Використання парадигмального підходу передбачає урахування того, що наукові парадигми відрізняються у розумінні ролі та значенні науки, природи знання, сутності пізнання та ролі людини у цьому процесі. У межах наукової парадигми формуються загальнонаукова картина світу, певна модель суспільства й організації, поле досліджуваних об'єктів, структура науки (яка розвивається у взаємодії двох тенденцій: посилення спеціалізації й прагнення до інтеграції), вимоги до істинності знання та система методології пізнання тощо. В межах загальної наукової парадигми формуються парадигми наукових галузей. Так наукові парадигми в освіті відрізняються у розумінні сутності освітньої діяльності, ролі учасників освітнього процесу, цілей та результатів освітньої діяльності, а також комплексом відповідних методів навчання та виховання. Управлінські парадигми теж відрізняються одна від одної майже всіма своїми компонентами: методологічними засадами, розумінням сутності управління й управлінських цілей, понятійним апаратом, закономірностями

функціонування управлінських систем, технологічними підходами до управлінського процесу, особливостями підготовки наукових і керівних кадрів.

Застосування парадигмального підходу дало нам змогу в основу періодизації досліджуваного явища покласти не соціокультурні детермінанти, а саме науково-педагогічні чинники. Отже, визначення певних періодів розвитку методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки другої половини ХХ століття – початку ХХІ століття у нашому дослідженні обумовлено специфічними процесами генези педагогічної думки, становленням вітчизняної системи освіти, розвитком теорії управління освітою, змінами загальнонаукових, освітніх та управлінських парадигм, а також сукупністю економічних, політико-ідеологічних та соціокультурних чинників.

Сучасне розуміння законів та закономірностей розвитку освіти, теорії управління, сутності категорій, понять, явищ, процесів, які безпосередньо стосуються предмета нашого дослідження, становили конкретно-науковий рівень його методологічних засад. Ми враховували такі закони й закономірності й принципи: закон випереджуючого характеру розвитку науки щодо практики; обумовленість розвитку теорії управління освітою внутрішніми та зовнішніми чинниками; залежність розвитку науки та методології від накопичення емпіричних фактів, розробки понятійно-категоріального апарату, виявлення закономірностей; принцип руху дослідження від наративу (опису) до аналізу, від аналізу до прогнозування розвитку методології дослідження управління освітою. Принциповим для визначення теоретичних засад нашого дослідження є погляди на сутність та особливості розвитку теорії управління освітою О. В. Адаменко, Г. В. Єльнікової, В. С. Курила, В. І. Маслової, В. С. Пикельної, Є. М. Хрикова та ін.

В якості методологічного підходу до аналізу й оцінки розвитку методології дослідження проблем управління освітою у вітчизняній історії педагогічної науки нами використовується критеріально-комплексний підхід [5], який полягає в розробці, обґрунтуванні й використанні в ході дослідження системи критеріїв для оцінки досліджуваного явища, забезпечує детальний, якісний та об'єктивний його аналіз та допоможе: системно вивчити всі сторони, складові методології дослідження проблем управління освітою; простежити поступовий розвиток методології дослідження проблем управління освітою у вітчизняній історії педагогічної науки; визначити моменти переходу методології дослідження проблем управління освітою у вітчизняній історії педагогічної науки до іншого рівня розвитку в залежності від змін наукових парадигм, які характеризують певну етапність цього процесу; здійснити порівняльний аналіз цих етапів із метою виділення особливостей кожного з періодів; визначити тенденції подальшого розвитку методології дослідження проблем управління освітою в Україні.

На технологічному рівні методології дослідження відповідно до специфіки історично-педагогічного дослідження особливого значення набуває формування джерельної бази та методики її вивчення. Історико-педагогічні дослідження розподіляють на суцільні та несучільні дослідження. Суцільне дослідження потребує повного охоплення всіх пов'язаних з його проблематикою документів без винятку. Таке дослідження може стати або надто трудомістким, або зовсім неможливим. У несучільному дослідженні опрацьовують лише ретельно обґрунтовану щодо вибору частину документів, пов'язаних з досліджуваною проблемою. Поширеними є три методи несучільного дослідження: монографічний, метод головного масиву та вибіркового методу, які можуть використовуватися у поєднанні на різних етапах дослідження і по відношенню до різних груп джерел [1]. Головним джерелом вивчення розвитку методології дослідження проблем управління освітою у вітчизняній педагогічній науці є наукова продукція Українських вчених досліджуваного періоду – публікації й дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата й доктора педагогічних наук, що визначає джерельну базу дослідження. Доцільне поєднання методів несучільного дослідження: методу головного масиву для дослідження дисертаційних робіт й монографій 50-х – 80-х років ХХ століття (у зв'язку з відносно невеликою їх кількістю) та вибіркового методу для дисертаційних робіт, монографій 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. та публікацій всього досліджуваного періоду. Для їх аналізу доцільно використовувати як традиційний (класичний) метод аналізу документів, так і формалізований метод (контент-аналіз), який передбачає фіксування отриманої із документів інформації про розвиток методології у вигляді категорій аналізу, визначення її надійності, вірогідності, значимості з точки зору мети дослідження, та вироблення за допомогою цієї інформації об'єктивні характеристики явища, що досліджувалося.

Висновки. Таким чином, логіку побудови нашої дослідної роботи зумовлено використанням діалектичного, системного, синергетичного, парадигмального, критеріально-комплексний підходів до наукового дослідження. Поєднання використання зазначених методологічних підходів, науково

обґрунтованого комплексу методів аналізу джерельної бази збагачує та урізноманітнює нарративний виклад результатів дослідження, робить цей виклад більш аргументованим та об'єктивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О.В. Вибірковий метод в історико-педагогічному дослідженні // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2003. – №4. – С. 6 – 14.
2. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
3. Гараедаги Дж. Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами: Платформа для моделирования архитектуры бизнеса. / пер. с англ. Е. Недбальская. – Минск: Гревцов Паблицер, 2011. – 480 с.
4. Кун Т. Структура научных революций / пер. с англ. И. З. Налетова. Общая ред. и послесловие С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой. – М.: Прогресс, 1977. – 287 с.
5. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за аг. ред. В. С. Курило, Є. М. Хрикова. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 248 с.
6. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология. / А. М. Новиков, Д. А. Новиков – М. : СИНТЕГ, 2007. – 668 с.
7. Пригожин И. Философия нестабильности // Вопросы философии. – 1991. – №6. – с.46 – 52.

REFERENCES

1. Adamenko O. V. Vybirkovyi metod v istoryko-pedahohichnomu doslidzhenni // Visnyk Luhanskoho derzh. ped. un-tu im. Tarasa Shevchenka. – 2003. – №4. – s. 6 – 14.
2. Blayberg I. V. Stanovlenie i syshnost sistemnogo pohoda / I. V. Blayberg, E. G. Udin. – M. : Nayka, 1973. – 270 s.
3. Jamshid Gharajedaghi System Thinking. Managing chaos and complexity. A platform for designing business architecture / per. s angl. E. Nedbalskaya. – Minsk: Grevcov Publisher, 2011. – 480 s.
4. Kuhn. T. The Structure of Scientific Revolutions / per. s angl. I. Z. Naletova. Obshaya red. i posleslovie S. R. Mikylynskogo i L. A. Markovoi. – M.: Progress, 1977. – 287 s.
5. Metodolohichni zasady pedahohichnoho doslidzhennia: monohrafiia / avt. kol.: Ie. M. Khrykov, O. V. Adamenko, V. S. Kurylo ta in.; za ah. red. V. S. Kuryla, Ie. M. Khrykova. – Luhansk : Vyd-vo DZ „LNU imeni Tarasa Shevchenka”, 2013. – 248 s.
6. Novikov A. M., Novikov D. A. Metodologiya. / A. M. Novikov, D. A. Novikov – M. : SINTEG, 2007. – 668 s.
7. Prigojin I. Filosofiya nestabilnosti // Voprosi filosofii. – 1991. – №6. – s.46 – 52.

Т. В. Сыч

Методологические подходы к анализу развития методологии исследования проблем управления образованием в истории отечественной педагогической науки

Аннотация. В статье обосновано методологические подходы к изучению проблемы развития методологии исследования проблем управления образованием в истории отечественной педагогической науки. Рассмотрены методологические основы исследования обозначенной научной проблемы за четырехуровневой структурой, определена совокупность историко-педагогических методов исследования и пути практического использования каждого из них.

Ключевые слова: методология исследования, развитие методологии, методологические подходы, управление образованием.

T. V. Sych

Methodological approaches to the analysis of the development of methodology of research problems in educational management in the history of national pedagogy

Annotation. In the article the methodological approaches to the study of research problems in educational management in the history of national pedagogy are grounded.

The methodological scientific research principles of the problem at four-level structure are examined, a range of historical and pedagogical research methods and ways of practical use of each of them are defined.

Keywords: methodology, research, development of methodology, methodological approaches, management of education.